

Галина Швецова-Водка

Комп'ютерні бібліографічні ресурси: питання класифікації

Найактуальнішим завданням сьогодення є розвиток і використання комп'ютерних (електронних) засобів зберігання і поширення бібліографічної інформації. Однак теоретичне усвідомлення нових засобів її створення та розповсюдження дещо відстає від розвитку техніки й технологій. У статті розглядаються теоретичні питання комп'ютерної бібліографії, зокрема класифікація комп'ютерних бібліографічних ресурсів.

Термін «комп'ютерна бібліографія» для позначення виду бібліографічної діяльності, пов'язаної з використанням комп'ютерної техніки для створення і поширення бібліографічної інформації (БІ), був розглянутий раніше¹. Комп'ютерна бібліографія відрізняється від традиційної (ручної) тим, що бібліографічні повідомлення записуються у пам'яті машини (комп'ютера) або за допомогою комп'ютера — на машиночитаних носіях інформації: дисках, компактних оптичних дисках, магнітних дисках, стрічках, перфострічках і перфокартах (останні форми запису вже застаріли і є лише фактом історії комп'ютерної бібліографії).

Поняття «бібліографічні ресурси» у найвужчому значенні — це сукупність бібліографічних посібників (БП) як джерел документально зафіксованої БІ. У широкому значенні «бібліографічні ресурси» — все, що забезпечує створення і використання БІ, тобто, крім БП, це й теоретичні, й методичні розробки проблем бібліографії, організація виробництва та використання БІ, кадрові, матеріально-технічні,

фінансові ресурси та ін². «Комп'ютерні бібліографічні ресурси» теж можна розглядати як джерела БІ (БП) або в інших аспектах, що характеризують комп'ютерну бібліографію в цілому. Ми термін «комп'ютерні бібліографічні ресурси» (КБР) використовуватимемо у найвужчому значенні, тобто як «комп'ютерні джерела БІ» або «комп'ютерні БП». Як і будь-які БП, комп'ютерні БП (або КБР) — це певна множина бібліографічних записів.

Отже, ми розглядаємо КБР тільки як джерела БІ (БП), а не як матеріальні (технічні) і технологічні ресурси (машини, програми), що використовуються для запису БІ.

КБР широко відомі під назвами «електронний каталог», «база даних» (БД), «банк даних». Співвідношення цих понять чітко не визначене. Неясно, чи можна будь-який комп'ютерний БП називати базою даних; чи є ЕК базою даних або банком даних. Найзагальнішими поняттями для позначення будь-якого джерела комп'ютерної БІ є, на наш погляд, такі: «комп'ютерний (або електронний, або машиночитаний) БП», а також «комп'ютерні бібліографічні ресурси» (КБР) як узагальнююче поняття.

Відомі пропозиції замість різноманітних термінів, що позначають машиночитані записи інформації (БД, банк даних, комп'ютерний файл даних і т. і.), ввести термін «електронний ресурс», котрий позначає будь-які матеріали, кодовані для використання за допомогою комп'ютера³. Термін «електронний бібліографіч-

¹ Див.: Швецова-Водка Г. М. Бібліографічні ресурси України: стан, перспективи // Бібл. вісн. — 2000. — № 4. — С. 2—5.

² Гиржон А. А. Электронные ресурсы: проблемы терминологии // Информационные ресурсы библиотек и их кадровое обеспечение: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (23—26 мая 2000 г., Минск) / Беларус. ун-т культуры. — Минск: Красіка-Прынт, 2000. — С. 36—37; див. також: Библиографическое описание электронных ресурсов: Метод. рекомендации / Сост.: Бахтурин Т. И. и др.; Отв. ред. Каспарова Н. Н. — Электрон. дан. — М.: РГБ, 1998. — Способ доступа: URL: <http://www.rsl.ru>

© Швецова-Водка Г. М., Київ, 2001

¹ Швецова-Водка Г. М. Комп'ютерна бібліографія: термінологічні роздуми // Вісн. Кн. палати. — 1996. — № 4. — С. 8—10; Швецова-Водка Г. Н. Компьютерная библиография в системе библиографических ресурсов // Девятая междунар. науч. конф. по пробл. книговедения «Книга и книжное дело на рубеже тысячелетий»: Тез. докл. / Рос. кн. палата и др. — М.: Наука, 2000. — С. 318—320.

Швецова-Водка Галина Миколаївна, к. п. н., доц., проф. каф. бібліотекознавства і бібліографії Рівненського державного гуманітарного університету.

ний ресурс», гадаємо, буде рівнозначним терміну «комп'ютерний бібліографічний ресурс». Віддамо перевагу останньому, оскільки той збігається з назвою виду бібліографії.

Одним із методів теоретичного пізнання КБР є загальнонауковий метод пізнання — класифікація. Метод класифікації широко використовувався для характеристики традиційних БП⁴. З'явилися твердження, що загальновідомі напрями класифікації БП є застарілими з погляду вимог сучасності⁵, а класифікація БП і для сучасності й майбутнього не придатна і не потрібна⁶. Висловлені зауваження ґрунтуються на нових реаліях, а саме — на появі комп'ютерних БП. Отже, треба проаналізувати можливості класифікації цих новітніх засобів зберігання і розповсюдження БІ, порівняти їх з традиційною класифікацією БП.

Питання класифікації КБР як спеціальне завдання до цього часу не ставилося. Воно розглядалося побіжно як результат класифікації баз даних або інформаційно-пошукових систем (ІПС). Широко відомий їх поділ на фактографічні (описують певні факти) і документальні (описують документи)⁷. Однак ці обидві назви викликають заперечення. БД, що містять описи документів, слід було б називати документографічними, а «документальними» — будь-які БД, пов'язані з відображенням документів, у тому числі документографічні і повнотекстові. Назву «фактографічні» недоречно протиставляти «документографічним» (у тому числі бібліографічним) БД, бо за своєю суттю бібліографічна інформація теж є фактографічною, оскільки документ у даному разі описується як *факт* дійсності. Переконливі докази цього подав А. В. Соколов⁸. Але позаяк назва «фактографічні» вже закріпилася як протиставлення «документальним» (бібліографічним) БД — цей термін залишився незмінним.

⁴ Див.: Швецова-Водка Г. Н. Классификация библиографических пособий // Современные проблемы библиографии и библиографоведения: Межвуз. сб. науч. тр. / МГИК. — М., 1985. — С. 116—132.

⁵ Козырева О. А. Старая «новая» классификация библиографических пособий // Библиогр. — 1999. — № 1. — С. 120—121.

⁶ Беспалова Э. К. Тема, принадлежащая истории // Библиогр. — 1999. — № 4. — С. 150—152.

⁷ Див., напр.: Основные проблемы информатики и библиотечно-библиографическая работа: Учеб. пособие для библиограф. фак. / Под ред. А. В. Соколова; ЛГИК. — Л., 1976. — С. 179; Информатика: Учеб. пособие для студентов ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / Под ред. К. В. Тараканова. — М.: Книга, 1986. — С. 69.

⁸ Соколов А. В. Библиографическая информация как разновидность фактографической информации // Сов. библиогр. — 1983. — № 5. — С. 39—46; То же // Соколов А. В. Ретроспектива-60. — СПб., 1994. — С. 104—108.

Загальний поділ баз даних можна було б представити так:

1. фактографічні
2. документальні
 - 2.1. повнотекстові
 - 2.2. документографічні
 - 2.2.1. діловодні
 - 2.2.2. археографічні
 - 2.2.3. музеографічні
 - 2.2.4. бібліографічні
 - 2.2.4.1. сигнальні
 - 2.2.4.2. предметизовані
 - 2.2.4.3. анотовані
 - 2.2.4.4. реферативні
 - 2.2.4.5. дайджестові
 - 2.2.4.6. критичні (рецензовані)
 - 2.2.4.7. оглядові
3. комбіновані (фактографічно-документальні).

До документографічних БД тут належать не тільки бібліографічні (відображають документи книжкового типу)⁹, а й діловодні (відбивають документи діловодства), археографічні (відображають архівні документи), музеографічні (що відображають музейні документи, наприклад, оригінальні твори образотворчого мистецтва).

Бібліографічні бази даних (подають БІ) доречно поділити за способом (чи глибиною) бібліографічної характеристики на сигнальні (містять лише бібліографічні описи документів), предметизовані (до описів додаються предметні рубрики), анотовані (описи супроводжуються анотаціями), реферативні (описи супроводжуються рефератами) і критичні чи рецензовані (описи супроводжуються рецензіями). Вважаємо недоречним протиставлення «бібліографічних» баз даних «реферативним», яке нерідко ще зустрічається в обігу. Про критичні (або рецензовані) БД ще повідомлень не було, але це не означає, що в принципі їх існування неможливе.

Для класифікування КБР використаємо насамперед ті самі напрями й ознаки класифікації, що і для будь-яких БП. У результаті маємо одержати класифікацію багатоаспектну, паралельну, фасетну. Всередині окремих фасетів вона може бути ієрархічною.

Найважливішою ознакою класифікації БП є їх суспільне призначення. Це розуміється як сукупність цільового та читацького призначення. За даною ознакою КБР можна поділити на бібліотечно-каталожні, державні, науково-допоміжні, рекомендаційні, видавничі і книготорговельні. Характеристика цільового і чи-

⁹ Див.: Швецова-Водка Г. Н. Инфокуант, документ или книга? // Библиогр. — 1995. — № 2. — С. 22—33.

тацького призначення кожного з цих видів КБР відповідає характеристиці аналогічних видів традиційних БП¹⁰.

Особливість КБР — переважання серед них бібліотечно-каталожних БП. Практично кожна бібліотека починає автоматизацію бібліотечно-бібліографічної діяльності зі створення власного ЕК, головного різновиду бібліотечно-каталожних БП. Крім того, до них належать ЕК інших бібліотек, доступні для користування через Інтернет; зведені каталоги, створені зусиллями декількох установ, та інші посібники, які відображають склад певного фонду (наприклад, електронний аналог традиційного «бюлетеня нових надходжень»).

Державні КБР — це ті, котрі відображають видавничу продукцію (публікації) і депоновані документи, які створені (чи вийшли) на території певної держави. Відомо, що такі посібники мають синонімічну назву «національні», хоча насамперед вони становлять лише один різновид продукції національної бібліографії. Поняття «національна бібліографія», так само, як і «державна бібліографія», ми вживаємо тут як назви видів, що відрізняються об'єктом обліку (обліковують продукцію держави або нації), а не суб'єктом діяльності.

Державні (національні) КБР можуть існувати у вигляді стаціонарних баз і банків даних (доступних offline, тобто тільки в тій установі, яка їх створила), або у вигляді баз і банків даних, доступних online (через електронні засоби зв'язку), чи у вигляді записів на компактних оптичних дисках, що тиражуються (CD-ROM).

Існування і використання державних КБР — дуже важливе завдання сучасної бібліографії. Саме державні КБР здатні забезпечити принцип єдності (одноманітності) бібліографічних даних у різних базах і банках даних завдяки одноразовій бібліографічній обробці всіх опублікованих документів і наступному багаторазовому використанню наявних бібліографічних записів.

Аналогічні завдання можуть виконувати й бібліотечно-каталожні КБР, але тільки у разі організації системи корпоративної каталогізації, де діяльність кожної установи не дублює, а доповнює іншу.

Науково-допоміжні КБР — це галузеві, проблемно-орієнтовані (тематичні чи політематичні) та біобібліографічні або персональні бази і банки даних, розраховані на фахівців

відповідної галузі, мета — допомогти в їх професійній — науковій чи виробничій — діяльності. Науково-допоміжні КБР, як і традиційні науково-допоміжні БП, відзначаються ретельним стеженням за професійними інформаційними потребами фахівців та їх задоволенням. Як правило, жодні формальні межі відбору інформації (місце видання чи місце зберігання документів та ін.) не влаштовують спеціалістів. Тому при створенні науково-допоміжних КБР матеріали бібліотечно-каталожних та державних КБР можуть тільки враховуватися, але вони не замінюють створення спеціальних баз чи банків даних, розрахованих на потреби фахівців.

Рекомендаційні КБР відносяться до числа найменш розроблених. Створення комп'ютерних БП, призначених на допомогу нефаківцям з метою загальної освіти та самоосвіти, ще широко не розповсюдилося. Але вже є приклад того, яким може бути електронний рекомендаційний посібник. Йдеться про «Лікс-збірник» Державної бібліотеки України для дітей, виставлений в Інтернеті для онлайн-використання. Рекомендаційну Бі можна подати і у формі електронної енциклопедії на CD-ROM, тільки це потребує значної творчої роботи.

Видавничі й книготорговельні КБР, як і традиційні БП таких видів, дуже близькі за призначенням і можуть одночасно інформувати про продукцію видавництва та сприяти книгопродажу. Наприклад, комп'ютерні системи типу «Books in Print». Однак деякі КБР можуть спеціалізуватися на обліку продукції видавництва, а інші — на сприянні книжковій торгівлі.

Усі види КБР, що виділяються за суспільним призначенням, уже існують і є об'єктивно необхідними; жоден з них не може замінити інший, хоча при їх створенні слід враховувати наявність КБР іншого призначення і аспекти їх використання.

Розглянемо види КБР за особливостями об'єкта відображення. Відомо, що документи, які є об'єктом відображення в базах даних, мають багато різних характерних рис і особливостей, тому при класифікуванні БП за об'єктом відображення враховується декілька ознак (як підсумок дає паралельну фасетну класифікацію).

Так, за видами відображених документів серед КБР можна розрізнити показники документів: текстових; нетекстових (образотворчих, нотних, картографічних); аудіовізуальних (у т. ч. аудіальних і екранних), машиночитаних. Терміноелемент «показчик» тут використовується умовно, тільки для того, щоб показати склад відображених документів.

¹⁰ Див., напр.: *Швецова-Водка Г. М. Загальне бібліографознавство (Основи теорії бібліографії): Навч. посіб. / Рівнен. держ. ін-т культури. — Рівне, 1995. — С. 100—130.*

Оскільки види документів розрізняють за різними ознаками, види КБР за видами відображених документів можна виділяти ще й в інший спосіб. Показчики:

- ✓ видань (у т. ч. неперіодичних чи періодичних);
- ✓ творів, опублікованих у виданнях;
- ✓ видань і творів, опублікованих у виданнях;
- ✓ депонованих документів.

За типами відображеної літератури серед КБР виділимо такі показники: правових першоджерел; науково-дослідної літератури: довідкової, навчальної, науково-популярної, художньої і т. д., різних типів.

КБР за змістом відображених документів можуть бути: універсальні, багатогалузеві (в т. ч. комплексно-тематичні й біобібліографічні), галузеві (зокрема, загальногалузеві, вузькогалузеві, тематичні та біобібліографічні чи персональні).

За змістовно-територіальними зв'язками відображених документів розрізняємо краєзнавчі, країнознавчі і не пов'язані за змістом з територіальною ознакою КБР. Вони за місцем видання відображених документів можуть бути загальнодержавні, міжнародні або показники місцевого друку; за мовою — є мономовні і полімовні; за часом видання — поточні, ретроспективні і перспективні.

Цікавою є проблема співвідношення поточних і ретроспективних КБР. Поточними ми вважаємо БП, що відображають документи за період, що не перевищує одного року. Поточні БП мають виходити (створюватися) регулярно, із визначеною заздалегідь періодичністю. Вони не можуть змінити свою видову приналежність навіть з перебігом часу (наприклад, «Літопис друку» 20-х років залишається поточним БП і в наші дні).

У випадку з КБР є дві можливості переходу поточних КБР у ретроспективні. Перша: просте накопичення окремих БД. Наприклад, ЕК бібліотеки може складатися з окремих БД, що відображають надходження до неї за кожен рік окремо, але в сукупності ЕК є ретроспективним банком даних, бо відбиває документи за декілька років. Друга можливість складніша технічно, але більше відповідає вимогам до ретроспективного БП, який має об'єднувати інформацію про документи різних років видання. При цьому інформація з поточних БД кумулюється в одну — ретроспективну — БД, що є зручніше для ретроспективного пошуку документів.

Розглядаючи види КБР за методами бібліографування, скористаємося декількома ознака-

ми і виділимо ряд фасетів класифікації. Зокрема, за видом бібліографічного відбору КБР можуть бути реєстраційні (якщо при відборі використовувалися тільки формальні ознаки документів) і вибіркові (якщо під час відбору документів ураховувалися їхні якісні характеристики: наукова чи художня цінність, придатність для тієї мети, з якою створювався комп'ютерний БП).

За способом бібліографічної характеристики КБР можуть бути сигнальні (якщо характеристика складається лише з елементів бібліографічного опису (БО)), предметизовані (якщо до опису додають предметні рубрики), анотовані (якщо до опису додається анотація), реферативні (якщо до опису додається реферат) і критичні чи рецензовані, якщо до опису додається рецензія. Можливе існування і оглядових КБР, у яких характеристика документів подається у вигляді огляду, що додається до БО документів.

Така ознака, як спосіб бібліографічного групування, не характерна для КБР, оскільки в них послідовність бібліографічних записів не має значення при створенні і для пошуку. Натомість для КБР важливо знати, за якими формальними та змістовими ознаками можливий пошук документів у певній БД. Зокрема, чи можливий пошук за такими формальними ознаками документів, як автор (перший чи всі автори, індивідуальний чи колективний), назва (перше слово), місце видання, рік видання, вид документа, мова і т. п.

Пошук за змістовими ознаками може бути: систематичний (за схемою певної класифікації); предметний (за предметними рубриками); за будь-яким словом із назви; за будь-яким словом із назви, анотації чи реферату; за тезаурусом; за предметним словником. При цьому деякі БД можуть забезпечувати пошук за декількома ознаками, отже, їх вид визначатиметься переліком тих ознак, які можна використовувати при автоматизованому пошуку.

Специфіка КБР відбиватиметься і у класифікуванні їх за операційною використовуваною системою (MSDOS і Windows) і за програмними засобами (послугуються програмою «Бібліотека», «МАРК», SDS / ISIS, ALEPH і т. д.).

Жанри КБР ще досить чітко не визначалися. Єдиний широко відомий жанр КБР — це електронний каталог. Він відображає певний фонд документів. Як окремий жанр КБР можна розглядати й «електронну картотеку» — електронний БП, створюваний за правилами, розробленими для звичайних карткових картотек: систематичної картотеки статей (СКС)

або тематичної картотеки. В деяких бібліотеках електронну СКС розглядають як частину ЕК, але вони мають різні цілі й різні особливості бібліографування. Електронні картотеки називають також базами або банками даних, але ці назви не відображають специфіку картотек, вони можуть застосовуватися для будь-якого комп'ютерного БП. Серед КБР можливий і такий жанр БП, як «покажчик до видання», зокрема, до особливо важливих та цінних видань (наприклад, правових першоджерел). Стосовно таких традиційних жанрів БП, як «покажчик», «список», «огляд», то для КБР вони не характерні, хіба що можна віднести до КБР звичайні покажчики (чи списки, огляди), які тільки записані на машиночитаних носіях.

Зовнішні форми КБР можуть бути: стаціонарні (записані у внутрішній, постійній пам'яті комп'ютера), компактний оптичний диск (CD-ROM), дискета, магнітний диск, магнітна стрічка.

Розрізняють і види КБР за способом доступу: доступні offline, тобто тільки за місцем створення (офлайнові) і доступні online, тобто через електронні лінії зв'язку з будь-якого місця доступу (онлайнові). Останні називають також базами даних з інтерактивним доступом.

На цьому класифікацію КБР вважатимемо завершеною. Хоча, безумовно, можливі й інші аспекти розгляду КБР і, відповідно, інші фасети класифікації. Наостанок звернемо увагу на співвідношення понять КБР і ДБА (довідково-бібліографічний апарат) бібліотеки. Як відомо, ДБА складається з таких частин, як каталоги і картотеки, довідково-бібліографічний фонд (включає довідкові видання і бібліографічні посібники), фонд неопублікованих бібліографічних посібників (у тому числі копії виданих раніше бібліографічних довідок). КБР можуть належати до будь-якої з перелічених частин і засвідчують єдність каталогів, картотек і традиційних письмових (або друкованих) БП.

Існування КБР з інтерактивним доступом, які фізично відсутні в місці доступу, але можуть використовуватися споживачами інформації, породило термін «віртуальний ДБА». Оскільки частіше він доступний завдяки Інтернет, вважатимемо, що «бібліографічні ресурси цієї мережі»¹¹ і є «віртуальний ДБА», доступний для

використання всім, хто має вихід в Інтернет.

Розглянувши класифікацію КБР, доходимо висновку, що між традиційним БП і комп'ютерними є чимало спільного, оскільки сутністю і перших, і других є інформація про документи (БІ), створена за певними правилами.

Так само, як і традиційні БП, КБР можна класифікувати за суспільним призначенням, особливостями об'єкта відображення, методами бібліографування, жанрами, зовнішніми формами. Звичайно, конкретні результати класифікування іноді виявляються іншими, ніж для традиційних БП, що зумовлено, насамперед, особливостями форми існування КБР. Слід відзначити також значний відсоток КБР бібліотечно-каталожного типу, в той час, коли при класифікуванні традиційних БП наявність карткових каталогів і картотек як БП часто не враховувалася. Порівнюючи традиційні БП і КБР, ми бачимо і переваги, і недоліки останніх. До переваг віднесемо:

- ❖ швидкість пошуку інформації в КБР за формальними ознаками (автор, назва документа, рік видання і т. п.);
- ❖ можливість кумуляції інформації і постійного її оновлення;
- ❖ при доступі online — усунення просторового бар'єра між споживачем і джерелом БІ.

Недоліки:

- ❖ залежність від наявності технічного обладнання, програм, навіть електропостачання;
- ❖ швидке моральне і матеріальне старіння обладнання й програмного забезпечення, потреба в їх заміні та оновленні;
- ❖ нерозробленість шляхів змістовного доступу до інформації, можливість її втрати або інформаційного шуму в ході тематичного пошуку.

Безумовно, необхідні подальші теоретичні і, особливо, методичні дослідження КБР, спрямовані на вдосконалення методики їх створення і використання. Важливо не загубити позитивні риси традиційних БП і додати до них нові можливості, які забезпечує сучасна комп'ютерна техніка, електронні комунікації та інформаційні технології.

¹¹ Див. напр.: *Філіппова Л.* Бібліотечно-бібліографічні ресурси INTERNET (Аналіт. огляд) // Вісн. Кн. палати. — 1998. — № 6. — С. 22—26; *Філіппова Л. Я.* Информационно-библиотечные ресурсы Интернет. — Харьков: К-Центр, 1998. — 77 с.